

Arany Rákóczi-költeményeiről.

(*A rodostói temető. Rákócziné.*)

Írta: TOLNAI VILMOS.

Irodalomtörténetünk, mely szinte ízekre szedte Arany valamennyi művét, aránylag kevésbé foglalkozott Rákóczi-költeményeivel. *A rodostói temető*nek Riedl Arany-könyvében egy jegyzetet szán (IV. fejj.). Voinovich az életrajzban bővebb fejtegetés nélkül a nyomasztó „Álom-való“ mellé teszi (I. 223.); a Kisebb Költemények kiadásában Váczy János véleményét idézi s a költőnek „magának írt“ versei közé sorolja, melyekben aggodalmát fejezi ki. Dombi Márkot és Barabás Ábelt valójában csak a Rákóczi-tárgy érdekli (Gulyás P.: Magy. Életr. Lex. I. 616.). Arany maga ezt mondja Rákóczinéről: „...még 1848-ban írtam, csupán népdalunk nyomán indulva, előbb mint csak egyet is láttam az éjszaki balladákból. A forma tetszett nekem is, másnak is...“ (Elegy. darabok, előszó). Rokon még a negyvenes évek történelmi balladáival, de szónokiasságtól mentes volta és a finom lélekrajz már magasan valamennyi korabeli ballada-féle költemény fölé emeli. Mellőzve Greguss iskolának szánt magyarázatát (Jel. Írók Isk. Tára), Császár Elemér tanulmányát kell említenünk (Rákóczi-Emlékkönyv, 1935. II. 136.), mely a két költeményt a Kölcsey—Petőfi-féle Rákóczi-ihlet sodrába állítja. Valóban *A rodostói temető* továbbfejlesztője Kölcsey (Fejdelmünk haj!), de főleg Petőfi (Szent sír, A majtényi síkon, Rákóczi) költeményeiben, előbb halkán, majd egyre erősödő, Rákóczit idéző esdeklésének:

Szállj le hozzánk hősi szellemeddel...
Vedd a zászlót, vedd szellemkezedbe...
S másvilági hangon lelkesítő
Erősítsd meg seregünk szívét!

Az akkord, melyet Petőfi megütött, Arany kezében többtétéles szimfóniává bővül; belefoglalódnak még Berzsenyi-, Kisfaludy Károly-, Bajza-, Széchenyi-féle elemek is. Aranynak első költeménye, melyben lélekjárás van, de nem félelemgerjesztőleg, hanem szinte olyanképen, mint ahogy a Csaba-mondában haza-

jönnek az elhúnyt hősök lelkei. Ezek még nem a feldúlt lélek mélyéből kivetődő rémek, hanem a romantikus költészetben nem ritkán előforduló ősök szellemei, melyek a hívó szóra, vagy nemzeti veszélyben megjelennek; van bennük némi Osszián-szerű hangulat is. — Érdekes a költemény kerete, mely a költőnek bevezető és záró versszakából alakul: „Vess lángot előttem, éjjeli szövétnek, Képzelet! s világíts éjnek éjjelébe.“ Rokon ez Aranynak több előhangjával és költői mozzanatával, melyben a *képzelet látomást* varázsol lelki szeme elé: „Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem...“ „Néztem a sötétbe, sötét éjszakába... A ködök országa ím, megelevenül...“ (Csaba, előhang). De rokon ez Vörösmarty látomásaival is, nagy elbeszélő költeményeinek előhangjaiban: „Látom, elől kaczagányos apák...“ Ez nem Buda Halálának hagyományokra támaszkodó bekezdése: „Egy régi levélen ezt írva találtam“, hanem a teremtő képzelet szeme, mely Vörösmartyként: ezt írva találta lelke asztalára. — Rákóczl. „a szabadság lelke“ hőseivel éjjeli útnak indul Ős Buda fele, lebegve megáll a magasban a vár fölött s a szellemkar innen hallatja az ébredő nemzettel biztató, ujjongó, aggódó, átkos és végre mégis áldó énekét, a „szabadság dalját“. A kelő nap, a kakasszó elől elenyészik a „kísérteti tánc“, de mint álom

.. nyomát bevési a lélekbe mélyen,
Oda, honnan a vágy, a sejtelmek jőnek.

Ez a költői helyzet némi módosítással újra előkerül Buda Halála VIII. énekének végén. Hogy a szellemek éneke voltaképen a költő szívének szózata, világos, ha az akkori körülményeket tekintjük.

Említettem, hogy a romantikus költészetben akadnánk hasonló példára; de nem lehet a „jelenetet a *danse macabre* csoportjába sorolni — ez a gondolat felvetődött —, mert a haláltáncban a halál mint a földi élet lezárója jelenik meg, akár Holbein képein, vagy a Példák Könyvében: „Elmegyek meghalni“ (NyE-Tár, VIII. 113.), melyet Riedl Frigyes annakidején olyan szívbe markolóan idézett Katona Lajosról mondott emlékbeszédében, vagy Heltai Gáspár haláltáncában (RMKT, VI. 110.) — akár Madách Ember tragédiája londoni színe záróképében; vagy Arany Hídavatásában; vagy Ady Lédával a bálban és a Halál lovai című költeményeiben. Ezek valóban haláltáncok, míg *A rodostói temető* kísértet-táncának és énekének éppen buzdító, életmentő célja van.

*

Különben nem céloim Arany Rákóczi-verseinek elemzése, hanem hogy a szakemberek figyelmét fölhívjam két irodalomtörténetileg homályos pontra.

Az egyik „A rodostói temető“ keletkezésének időpontja. A kiadások és a fejtegetések ezt mind 1848-ra teszik; Arany maga nem jelzi évszámmal sehol. Kisebb Költeményeinek 1856-i és 1860-i kiadásából a Rákóczinéval s több mással együtt hiányzik; nem, mert a költő nem tartotta magához méltónak (mint Zlinszky véli, Irod. K. 1900. 271.), hanem a cenzúra miatt: „Rákócziné még most sem «opportunistus», írja az Elegyes darabok előszavában, még 1867-ben is. „A rodostói temető“ az Életképek 1848 július 16-i számában jelent meg, röviddel utána az augusztus 20-iban a „Rákócziné“ ballada. Am az a bökkenő, hogy „A rodostói temető“ címe alá 1847 évszám van nyomtatva. Mármost az a kérdés, ki keltezte *vissza* a költeményt (mert keletkezésének körülményei, hangulata mind 1848-ra vallanak): maga a költő-e, aki a közzététel idején nem volt Pesten, vagy a szerkesztők egyike, Jókai vagy Petőfi? Mi célja volt ennek a szinte tüntető visszakeltezésnek? Talán hogy jóslatszínben láttassa a Rákócziak kísérteties megjelenését és buzdító éneküket? Bár a kérdést minden kétségen fölül csak külső bizonyíték: a keltezett kézirat döntheti el, a tartalmi érveken kívül akad néhány útbaigazítás Arany levelezésében. Petőfi 1848 július 14-én írt leveléhez Arany ezt a jegyzetet írta: (az Életképek szerkesztésében Petőfi) „csak a verses részre ügyelt, a többit Jókai vitte“. Továbbá Petőfi július 1-én ezt írja Aranynak, aki májusban egy hétig vendége volt dohányutcai lakásán: „Az a Rákóczi-féle versed itt maradt; elküldjem vagy otthon is megvan?“ Ez a vers pedig nem lehet más, mint „A rodostói temető“, mely két hét múlva meg is jelent. 1848 mellett szól az is, hogy a másfél évtizede kísértő orosz veszedelem ebben az évben többször is felbukkan Arany írásaiban. „Nem szeretném, hogy (Toldi Estéje) kéziratul jusson a *muszka* örökkévalóság fényesarnokába.“ (P.-hez, június 27.) „A rodostói temető“ 4 szellemadalában: „Úgy jőjön az *éjszaki orkán*“, s az „Álom-való“ 16. szakában: „...elszórnak majd az *éjszaki vad szelek*“. Így valószínűnek vehető, hogy mind a két Rákóczi-költemény 1848-ban keletkezett s a visszakeltezés — talán szóbeli megbeszélés alapján — Petőfi műve.

•

A másik nem tisztázott pont, honnan vette Arany Rákóczi-költeményeinek tárgyi elemeit. Általában sincsen még teljesen kiderítve, milyen úton kerültek a Rákóczi-hagyományok költőinkhez. A XVIII. század egészben véve nem volt valami kedvező véleménnyel Rákócziról, s kivált a száműző 1715 : XLIX. t.-cikk után, III. Károly és Mária Terézia „enyhe“ uralma alatt elfelejteni igyekezett a fejedelem eszményi alakját és szabadságharcáról többnyire *rebellió* néven emlékezett meg; a XIX. század eleje is örökölt valamit ebből a fölfogásból. Szinte önmagától értetődőnek látszik a válasz erre a kérdésre: mikor kezdődik Rákóczi egyre magasztosabb fényben tündöklő alakjának tisztelete? Kultsár Istvánnak 1794-i Mikes-kiadásával. De vannak költőinkben olyan tárgyi elemek, melyeket Mikesben hiába keresünk. Így Arany Rodostói temetőjének 11. versszakában:

Szótlan seregelnek fejedelmük mellé...
 Kikben a mult század lelke megismerné
 Csákit, Zait, Mikest, Pápaít, és többet;
 Radalovics papot, kinek, míg napja múlt,
 Nem a neve hangzott — szíve vert magyarúl.

A pap nevét hiába keressük Mikesben, éppen így a *Mármora*-tengert sem említi leveleiben. Én azt hiszem, hogy Horváth Mihály A magyarok története című művében (Pápa, 1844) találtam meg Arany forrását. 1847 január 31-én írja Szilágyi Istvánnak: „Horváth Mihályt is meg akarom venni...“ Horváth a régibb történetíróktól eltérően, igen melegen szól Rákócziról és szabadságharcáról; arcképének megrajzolásában erősen érezzük a Mikes-levelekből áradó, odaadó szeretet hatását; hivatkozik is rá. Horváth idevonatkozó szövege így szól (III. k. 412.): „...a szultán meghívására 1718-ban (!) Konstantinápolyba, onnan két év múlva Csáky, Zay, Sibrik, Mikes, Radalovics apát s több másokkal Rodosztóba (!), a Marmora (!) tenger mellé költözött...“ Arany a Kultsár-féle kiadást is ismerte, mert ott olvashatta a Csáki, Zai, Pápai neveket *i*-vel is; de hatással lehetett 1848 tavasza is ebben, mikor sokan levetették a nemesi *y*-t s fölvették a demokratikus *i*-t. (Ez is korhatározó adat lehet a költemény keletkezésének időpontjára.) A szövegben lévő Zsibriket is Mikesből cseréli föl Pápaival, talán idegen hangzása miatt. Különösnek tarthatnók, hogy Mikes Radalovicsot nem nevezi nevén, csupán hivatásánál fogva említi a CXII. levélben Rákóczi haldoklásakor: „A pap kérte tőle... a pap szép intéseket mondván néki...“ ámde az alkalom szerint a pap hivatása volt itt fontos; másrészt Mikes igen sok más sze-

mélyt sem nevez meg Rákóczi környezetéből, akit igen jól kellett ismernie. Névvel említi a papot Szirmay Antal is (Notitia Comitatus Zempleniensis, Buda. 1804. 303.): „Dein Nicolao Zibrik de Szarvaskend Aulae Praefecto, Stefano (!) Mikes Camerario, Abbate Radalovich Aulae Capellano... primum Parisios, dein anno 1717 Constantinopolim profectus Rodosti (!) in Bessarabia (!) die 8. April, anno 1735. supremum vixit.“ Innen idézi ugyanezekkel a hibákkal Fessler is (Geschichte der Ungern. IX. 647.), kinek könyvét Arany akkor még nem ismerte. Hogyan jutottak Szirmay, Horváth tárgyi adatikhoz, ez már kívül áll irodalomtörténeti feladatunkon.

Hogy Arany Horváth Mihálynak 1844-i kiadását használta, biztossá válik azzal a körülménnyel, hogy a „Rákócziné“ balladának forrását is megtaláljuk szövegében. (Erről nem szól sem Greguss, sem Zlinszky Arany ballada-forrásai című tanulmányában. Irod. K. 1900. 271.) Két helyen is van szó Rákóczi feleségének a ballada tengelyéül szolgáló szerepléséről: „Ez alatt a király Rákóczy nejét, az Ujvárnál (Érsekújvár) táborozó férjének látogatására bocsátotta. Meglátogatta őt ugyanazon időben József (császár) meghagyásából gróf Wratislaw is, hogy véle a békéről személyesen értekezék (III. 383.). ... Neje, ki egykor Bécsből, hol fogva volt, hozzá bocsáttatott, hogy őt békére bírja, de háborút javasolt...“ A forrásszöveg elemeiben világosan ráismerünk a ballada tárgyi mozzanataira, melyek nemcsak jelentőségben, hanem számban is egyeznek. Arany a sovány adatokból elevenen pergő kis drámát alkotott.

•

Még egy kis könyvészeti helyreigazítást kell csatolnom e megjegyzésekhez. Szerb Antal A kuruckori költészet című tanulmányában (Rákóczi-Emlékkönyv, 1935. II. 275.) azt írja, hogy Thaly halála után három évvel indult meg a bevallott kételkedés a kuruc balladák eredetiségében s hogy Eckhardt Sándor volt 1912-ben az első, aki felhívta a figyelmet a valószínűtlennek látszó szövegegyezésre Csínom Palkó és Apáti Feddő éneke között. Ezt úgy kell helyesbítenünk, hogy még Thaly életében Riedl Frigyes volt az első, kinek kétségei támadtak (l. A m. irod. története Zrínyitől. Egyet. előadásainak könyvatos ívei, 1908). Először a „Bujdosó Rákóczi“ ébreszti fel kételyét: „... a ki ezt a költeményt írta, már ismerte Rákóczi sorsát. Erre a költeményre nézve bizonyos kételyeim támadtak; úgy látszik előttem, mintha ebben a

költeményben, melyet a kuruc költészet koronájának tartanak, sok modern elem volna...” (aztán kifejti a folklorisztikus, nyelvészeti és stilisztikai okokat. 210.). Majd alább: „...említettem, ezen régi népballadák közt szerepel egy, A Bujdosó Rákóczi című, melyre nézve az a nézetem volt, hogy talán a XIX. sz. terméke“. (221.) ...Esztergom megvételéről: „Érdekes találkozás, hogy két sor egészen hasonlóan előfordul Arany egy balladájában is“ (222.). Riedlnék az egyetemi katedráról elhangzott észrevételei és a kuruc vita megindulása közt (1913 április 9) már többen kifejezték kéttségüket a közölt kisépikai és néhány lírai szöveg hitelessége iránt (v. ö. EPhK. 1913. 409.).